

ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY GLOBÁLNYCH BEZPEČNOSTNÝCH HROZIEB

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF GLOBAL SECURITY THREATS

Dušan SVRČEK¹, Pavel NEČAS²

SUMMARY:

The article deals with the issue of environmental changes and how they have become not only a problem from a natural point of view, but they pose a real non-military security threat according to the Copenhagen School of security studies. Development of the protection of environment took place mainly at the United Nations. The importance of the environmental security threats took place also in the strategic documents of the EU and NATO. Revision of the European Security Strategy from 2008 and NATO Strategic Concept from 2010 consider the climate changes to be a security threat. They provide us with solid ground leading to measures necessary to face this security threat.

KEYWORDS: security, environment, climate change, threat, impact

ÚVOD

História planéty Zem je charakterizovaná mnohými zmenami týkajúcimi sa životného prostredia. V dnešnej dobe je rozsah a úroveň zmeny životného prostredia neporovnateľný s tým, ako sa zmeny životného prostredia odohrávali v nedávnej minulosti. Globálne otepľovanie ako jedna z najzásadnejších zmien životného prostredia je s najväčšou pravdepodobnosťou dôsledkom ľudských aktivít, a to najmä výrazného zvýšenia emisií skleníkových plynov.

Problematika ochrany životného prostredia naberá v posledných rokoch na dôležitosť nielen z pohľadu environmentálnej politiky, ale svojou komplexnosťou zasahuje aj do ostatných sfér života. Vzhľadom na priebeh zmien životného prostredia v ostatnom období je predpoklad, že aj v 21. storočí bude táto premena stále aktuálnou a bude mať vplyv nielen na životné prostredie, ale aj na život a zdravie obyvateľstva a celkový rozvoj spoločnosti.

Vo svojej práci sa budeme venovať pohľadu na environmentálnu politiku z aspektu jej pôsobenia ako bezpečnostnej hrozby a na jej postavenie v nevojenskom sektore bezpečnostných hrozieb podľa predstaviteľov Kodanskej školy. Dôležitý je aj vývoj v OSN a pozície EU a NATO - ako túto hrozbu definujú vo svojich strategických dokumentoch a ako jej plánujú čeliť, preto v práci neopomíname ani tieto témy.

1. ZAKOTVENIE OCHRANY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA V ĽUDSKÝCH PRÁVACH A NA PÔDE OSN

Ochrana životného prostredia zasahuje aj do oblasti ľudských práv. Prvú generáciu ľudských práv tvoria občianske a politické práva jednotlivca. Druhá generácia sa týka hospodárskych a sociálnych práv a tretia generácia upravuje okrem iného aj otázky práva na ochranu životného prostredia [1].

Zatiaľ čo práva vychádzajúce z prvej a druhej generácie ľudských práv sa opierajú o medzinárodné dokumenty, ktoré väčšina krajín ratifikovala, o ľudských právach tretej

¹ Dušan Svrček, Mgr., Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, externý doktorand, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, tel. 0903 500188, e-mail. dusan.svrcek@gmail.com

² Pavel Nečas, prof. Ing. PhD., Katedra manažmentu, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, Demänová 393, 031 06 Liptovský Mikuláš, tel. 0960 423197, e-mail. pavel.necas@aos.sk

generácie podobné konštatovanie nie je možné. Širokým spektrom svojej pôsobnosti, množstvom dokumentov, ako aj množstvom samotných práv má ich schvaľovanie a prijímanie do platnosti časovú náročnosť. Aj problematika ochrany životného prostredia je upravená vo viacerých dokumentoch, ktoré majú rozličný stav platnosti.

Jednou z platforiem na organizovanie konferencií týkajúcich sa ochrany životného prostredia, na základe ktorých vznikajú medzinárodnoprávne dokumenty záväzné pre členské štáty, je OSN. OSN bolo pôdou mnohých dôležitých konferencií v tejto oblasti. Prvou z nich bola konferencia v Štokholme v roku 1972, ktorá bola zameraná na otázky súvisiace s narušáním životného prostredia a zároveň bola prvá svojho druhu. Za hlavné nebezpečenstvo z hľadiska narušania životného prostredia označila konferencia problematiku produkcie a ukladania nebezpečných odpadov.

V roku 1983 ustanovilo Valné zhromaždenie OSN Svetovú komisiu pre životné prostredie a rozvoj. Významným úspechom komisie bolo, že sa zapojila do kampane zameranej na zákaz používania freónov a príbuzných látok, ktorých emisie narušajú ozónovú vrstvu Zeme [2].

V roku 1992 sa v Rio de Janeiru uskutočnila konferencia *Agenda 21*, ktorá zadefinovala podmienky trvalo udržateľného rozvoja, ohľaduplného pre životné prostredie. V roku 1997 bol následne v japonskom meste Kjóto podpísaný protokol, v ktorom sa priemyselné vyspelé štáty zaviazali znížiť emisie skleníkových plynov v rokoch 2008-2012 o 5,2 % v porovnaní s úrovňou emisií z roku 1990. Kjótsky protokol je často kritizovaný najmä z dvoch hlavných dôvodov: nepripojili sa k nemu Spojené štáty americké a nevyžaduje žiadne zmierňujúce opatrenia od rozvojových krajín, vrátane významných štátov, ktoré kvôli veľkým populáciám výrazne prispievajú ku globálnym emisiám skleníkových plynov. Veľké očakávania sa vkladali aj do summitu v Kodani v roku 2009, ktorý bol zameraný na klimatické zmeny. Avšak výsledky tohto summitu nezodpovedali očakávaniam.

V júni 2012 sa v brazílskom Rio de Janeiro uskutočnila Konferencia OSN o trvalo udržateľnom rozvoji (Rio+20). Cieľom konferencie bolo určiť globálnu stratégiu pre zelené hospodárstvo v kontexte trvalo udržateľného rozvoja a odstraňovania chudoby. Druhou významnou témou bola

reforma inštitucionálneho rámca trvalo udržateľného rozvoja v rámci OSN.

2. ZMENA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA AKO NEVOJENSKÁ BEZPEČNOSTNÁ HROZBA

Po skončení studenej vojny sa skončilo klasické bipolárne rozdelenie sveta a s ním aj symetria bezpečnostného prostredia. Na geopolitickom poli sa začali objavovať noví hráči, hľadalo sa nové usporiadanie vzájomných vzťahov s veľmocami, ale aj s menšími štátmi. Klasické bezpečnostné hrozby, najmä vojenské, zostali stále aktuálne, ale popri nich sa začali objavovať aj nové – nevojenské bezpečnostné hrozby. Tento pohľad na bezpečnostné hrozby bol umocnený teroristickými útokmi z 11. septembra 2001 na USA.

Predstavitelia Kodanskej školy rozdelili bezpečnosť do piatich jednotlivých sektorov. Prvým bol *vojenský* sektor, ktorý predstavoval tvrdú líniu bezpečnosti a zameriaval sa najmä na vojenské hrozby. Ostatné hrozby a riziká boli pre neho druhoradé. Vojenské hrozby bývajú podľa predstaviteľov úmyselné a preto sú existenčné. Existencia ozbrojených síl štátu však môže byť použitá aj na iné účely, ako napr. politický nástroj, alebo ako nástroj na riešenie geograficky vzdialených hrozieb prostredníctvom mierových misií [3].

Ostatné štyri sektory bezpečnosti sú nevojenské a tvoria podľa predstaviteľov Kodanskej školy mäkkú líniu bezpečnosti. *Ekonomický* sektor možno chápať v dimenzii základu vojenskej moci, ale aj ako bezpečnostný aspekt sám o sebe. *Politický* sektor sa týka organizačnej stability štátu, systému vlády a ideológie, ktorá legitimizuje štát a jeho vládu. *Societálny* sektor bezpečnosti kladie dôraz na kolektív občanov a na spoločnosť, ktorá tvorí štát. Zdroje ohrozenia *environmentálneho* sektora pramenia zo zmeny stavu životného prostredia. K najvýznamnejším témam environmentálneho sektoru patrí rozpad ekosystémov, energetické problémy (nedostatok strategických surovín), populačné problémy (preľudnenosť, nekontrolovateľná migrácia, epidémie), potravinové problémy (hladomory, nadmerná spotreba, nerovnaká distribúcia zdrojov), ekonomické problémy (podpora neudržateľných výrobných postupov, štrukturálna asymetria a nerovnosť) a občianske vojny (zničenie životného prostredia v dôsledku vojnového konfliktu). Oblasť environmentálnej bezpečnosti zahŕňa

ohrozenie existencie ľudskej civilizácie životným prostredím. Táto hrozba sa delí na prírodnú, na ohrozenie životného prostredia kvôli ľudskej činnosti a na ohrozenie životného prostredia bez zavinenia ľudskej činnosti, ako napríklad zemetrasenie, alebo pád meteoritu [4].

Sekuritizácia environmentálnych tém je pomerne novým fenoménom. Aktérom v tomto sektore je predovšetkým životné prostredie, zachovanie biosféry a ekosystémov. Napriek tomu, hrozby nie sú zamerané proti planéte, ale proti ľudstvu, ktoré je možné charakterizovať za referenčný objekt. V tomto sektore existujú dve agendy: politická a vedecká. Obe spolu pôsobia na sekuritizáciu aktuálnych tém. Aktérmi sekuritizácie v tomto sektore sú teda hlavne vlády, sociálne hnutia a medzinárodné organizácie.

Medzi kľúčové faktory zapríčiňujúce zhoršovanie životného prostredia patria globálne otepľovanie, zmena klímy, topenie ľadovcov, zmena morského systému, zmena v ekosystémoch, znečisťovanie vodných zdrojov a zmeny v poľnohospodárskom využívaní pôdy.

3. IMPLIKÁCIE V STRATEGICKÝCH DOKUMENTOCH

Závažnosť environmentálnych hrozieb z bezpečnostného hľadiska potvrdzujú aj strategické dokumenty EÚ a NATO. Aktuálnosť jednotlivých dokumentov posilňuje skutočnosť, že v posledných rokoch prešli revíziou, v snahe čo najaktuálnejšieho definovania prostredia a hrozieb, v ktorom sa EÚ a NATO nachádzajú, ako aj definovania nástrojov potrebných na ich analyzovanie a zvládanie.

3.1. Európska bezpečnostná stratégia

V decembri 2003 bola v EÚ prijatá Európska bezpečnostná stratégia. Bol to jeden z prvých základných dokumentov sústreďujúci sa na budúcnosť EÚ z bezpečnostného hľadiska. Už jej krédo naznačovalo, že EÚ by mala byť pripravená zdieľať zodpovednosť za globálnu bezpečnosť. Pre túto potrebu bolo naformulovaných päť hlavných bezpečnostných hrozieb: terorizmus, šírenie zbraní hromadného ničenia, regionálne konflikty, zlyhávajúce štáty a organizovaný zločin. Hrozba klimatických zmien sa v tomto dokumente však ešte neobjavila.

Po piatich rokoch bola v roku 2008 prijatá revízia pod názvom *Správa o vykonávaní*

Európskej bezpečnostnej stratégie – zaistenie bezpečnosti v meniacom sa svete. EÚ v nej revidovala aj bezpečnostné hrozby, pričom niektoré z nich sa stali významnejšie, ale z pohľadu EÚ sú všetky viac komplexné. Predchádzajúce hrozby sú doplnené kybernetickou bezpečnosťou, energetickou bezpečnosťou a klimatickými zmenami. Existencia Európskej bezpečnostnej stratégie je dôležitým krokom k začatiu rozvoja významnej spolupráce v rámci kolektívnych strategických záujmov a názorov, čo je potrebné na presadzovanie týchto záujmov. Tradícia európskej „soft power“ je v dnešných časoch vybalansovaná s niektorými elementmi „hard power“. EÚ si uvedomuje, že na vyrovnanie sa s dnešnými bezpečnostnými hrozbami je potrebná ako medzinárodná spolupráca, tak aj vojenský a civilný prístup. Preto Európska bezpečnostná stratégia poukazuje na potrebu udržiavania efektívneho multilateralizmu a preventívneho angažovania sa [5].

Zmena klímy sa pre EÚ stala aktuálnejšou a označila ju za prvok zvyšujúci hrozby. Zmenu klímy sprevádzajú konfliktné situácie, ktoré sa pôsobením prírodných katastrof, degradáciou životného prostredia a bojom o zdroje ešte viac zintenzívňujú, a to najmä pokiaľ sú sprevádzané chudobou a rastom populácie, čo má negatívne humanitárne, zdravotné, politické a bezpečnostné dôsledky vrátane zvýšenia migrácie. Zmena klímy môže viesť aj k sporom o obchodné trasy, morské oblasti a pôvodne nedostupné oblasti [6].

V roku 2008 bola prijatá „cestovná mapa“ týkajúca sa klimatických zmien a ich dopadov na medzinárodnú bezpečnosť [7]. Predchádzala ju požiadavka z Európskej rady na Vysokého predstaviteľa pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku EÚ a na Komisiu, aby vypracovala akčný plán a plán implementácie na riešenie hrozby klimatických zmien. Zmienená cestovná mapa obsahuje nasledovné odporúčania:

- zvýšiť kapacity EÚ, ktoré zlepšia spôsobilosti EÚ a členských štátov pre včasné varovanie, analýzy a reakcie na podnety spôsobené klimatickými zmenami, ktoré majú bezpečnostné implikácie;³
- podporovať multilaterálne partnerstvo pre globálnu klimatickú bezpečnosť, hlavne na

³ Dnes už existujú vybudované kapacity na výskum, analýzy, monitoring a včasné varovanie ako napríklad Satelitné centrum EÚ (EUSC), Spoločné situačné centrum EÚ (SITCEN), Sieť energetických korešpondentov (NESCO).

úrovni špecializovaných orgánov OSN, budovať a úspešne implementovať medzinárodné dohody týkajúce sa ochrany životného prostredia a medzinárodné dohody týkajúce sa práva morí;

- spolupracovať s tretími krajinami na začatí dialógu, budovaní povedomia, zdieľania analýz, spoločnom monitoringu týkajúceho sa bezpečnostných hrozieb spojených s klimatickými zmenami a spoločnom navrhovaní riešení klimatických zmien.

Európska únia s definitívnou platnosťou na zasadnutí Európskej rady a taktiež na zasadnutí Európskeho parlamentu v roku 2008 schválila tzv. klimaticko-energetický balíček legislatívnych aktivít, ktorý ma zaručiť, že EÚ dosiahne v roku 2020 tri konkrétne ciele stanovené Európskou radou ešte v marci 2007, tzv. 20-20-20, čo znamená, že emisie skleníkových plynov by sa mali znížiť o 20 %, k čomu by malo prispieť zvýšenie podielu obnoviteľných zdrojov energie o 20 % a zníženie energetickej náročnosti ekonomiky taktiež o 20 %.

Legislatívnym základom tohto balíčka sú štyri oblasti:

- revízia a posilnenie systému obchodovania s emisiami Európskej únie (ETS), a v rámci neho jednotný systém pridelenia emisií od roku 2013. Počet pridelených emisií by sa priamoúmerne do roku 2020 znižoval. Nevyužité emisie sa po alokácii následne vydražia. Celý tento systém by sa následne využil aj v iných sektoroch a pri obchodoch s ďalšími prírodnými zdrojmi;
- snaha o zdieľané rozhodovanie pre emisie z odvetví, ktoré nespádajú pod ETS, ako napríklad doprava, poľnohospodárstvo a odpadové hospodárstvo. Každý členský štát bude musieť dosiahnuť cieľ zníženia národných emisií do roku 2020. Celkovo by tieto národné ciele na zníženie emisií mimo systém ETS mali priniesť v roku 2020 10-percentné zníženie v porovnaní s rokom 2005;
- spájanie národných cieľov pre obnoviteľnú energiu, čo zníži závislosť EÚ na dovoze energie, ako aj prospeje k zníženiu emisií skleníkových plynov;
- právny rámec na podporu vývoja a bezpečného použitia zachovávaní a skladovania oxidu uhličitého [8].

EÚ vo svojej revidovanej bezpečnostnej stratégii deklaruje, že rozšírila svoje schopnosti v oblasti predchádzania krízam a ich

zvládania, ale na druhej strane potrebuje ešte skvalitniť schopnosti v oblasti analýz a včasného varovania. V tejto oblasti bude musieť zintenzívniť spoluprácu s krajinami, ktoré sú z hľadiska klimatických zmien najohrozenejšie. Zásadnou bude medzinárodná spolupráca s OSN a regionálnymi organizáciami. Európska bezpečnostná stratégia uznáva prepojenie medzi globálnym otepľovaním a snahou o získanie prírodných zdrojov. Európska únia delí bezpečnostnú hrozbu vyplývajúcu zo zmeny klímy na nasledovné partikulárne hrozby:

- konflikt kvôli zdrojom;
- ekonomické škody a riziká pre pobrežné mestá a ich kritickú infraštruktúru;
- strata teritória a hraničné spory;
- migrácia spôsobená environmentálnymi faktormi;
- nestabilné a radikalizujúce sa štáty v dôsledku prírodných faktorov;
- napätie kvôli energetickým dodávkam;
- tlak medzinárodného spoločenstva [9].

3.2. Strategická koncepcia NATO

Na nové vznikajúce hrozby reaguje aj NATO. Členské krajiny NATO hľadali nový konsenzus vo vzťahu k meniacemu sa strategickému prostrediu a spoločný spôsob vytvorenia záväzného dokumentu pre alianciu. Strategická koncepcia NATO z roku 1999 bola prijatá pred útokmi z 11. septembra 2001, pred antraxovým ohrozením Spojených štátov amerických a pred teroristickými útokmi uskutočnenými v Európe. Po jej prijatí sa okrem toho tiež vyskytla nezhoda medzi transatlantickými spojencami týkajúca sa invázie do Iraku. Následne sa Aliancia zapojila do operácií v Afganistane, prebehli ďalšie vlny rozširovania EÚ a NATO a Estónsko sa stalo terčom kybernetických útokov. Tieto udalosti sú iba niekoľkými príkladmi ktoré sa stali od apríla 1999 a predstavovali nevyhnutnosť prijatia novej strategickej koncepcie [10].

Na summite NATO v roku 2010 v portugalskom Lisabone bola prijatá nová strategická koncepcia NATO s názvom *Aktívna angažovanosť, moderná obrana*. V časti venovanej popísaniu bezpečnostného prostredia sa konštatuje, že konvenčná hrozba nemôže byť ignorovaná. Popri tom sú tu však popísané nové bezpečnostné hrozby, ktorým sa chce Aliancia v budúcnosti venovať.

Jednou z bezpečnostných hrozieb, ktorá sa objavuje v novej strategickej koncepcii sú aj klimatické zmeny. Tie spolu

s kľúčovými environmentálnymi a zdrojovými obmedzeniami, ale aj zdravotnými rizikami, nedostatkom vody a rastúcimi energetickými potrebami budú z hľadiska NATO dôležité. Z pohľadu NATO budú totiž formovať budúce bezpečnostné prostredie, a tým aj významne ovplyvňovať plánovanie a realizáciu operácií NATO.

NATO by malo, v rámci sledovania svojich záujmov a realizácie svojich celkových cieľov, začať predvídať niektoré z udalostí, ktoré majú vplyv na environmentálny vývoj. Malo by realizovať oveľa intenzívnejší výskum, väčšiu intelektuálnu introspekciu toho, ako sa veci vyvíjajú v rozličných častiach sveta. NATO môže určite zohrávať veľmi dôležitú úlohu v prevencii alebo zvládaní týchto hrozieb a problémov [11].

Z toho dôvodu je potrebná súčinnosť nielen medzi transatlantickými spojencami, ale pre výsledný synergický efekt je potrebné zaangažovať do spoločného úsilia aj ostatných globálnych strategických hráčov, ako Rusko, Čínu, Indiu a Brazíliu.

Štáty musia čeliť environmentálnej hrozbe prijímaním adekvátnych opatrení najmä v hospodárskych sektoroch ekonomiky a to na viacerých úrovniach rozhodovacieho procesu. Do tohto procesu je potrebné zaangažovať aj ostatné odvetvia, pretože každé z nich je svojou časťou spoluzodpovedné za výsledný stav životného prostredia. Tieto opatrenia je potrebné aplikovať napríklad v poľnohospodárstve, v odbore regionálneho a rurálneho rozvoja, manažmentu ekosystému a vodného systému.

Z ekonomického hľadiska má zmena životného prostredia mnoho dopadov. Okrem neočakávaných prírodných katastrof, ako sú napríklad povodne, búrky a suchá, má škodlivý vplyv najmä na priemysel, dopravu a domácnosti. Najviac škodlivé sú extrémne výkyvy počasia.

Zhoršovanie životného prostredia má veľmi negatívne účinky na ľudské zdravie. Z hľadiska štátu bude potrebná zvýšená zdravotná starostlivosť. Najväčší vplyv majú najmä vysoké teploty, na ktoré ľudia nie sú zvyknutí, ale aj veľké zrážky, ktoré môžu spôsobiť náhle povodne.

Poľnohospodárstvo je jedným z najohrozenejších odvetví, ktoré postihujú zmeny životného prostredia. Poľnohospodárstvo, aj vzhľadom na strategickú potravinovú

sebestačnosť štátov, veľmi citlivo reflektuje akúkoľvek zmenu životného prostredia. Odráža sa na ňom zvyšovanie oxidu uhličitého v atmosfére, zvyšovanie teploty, zmena v zrážkach, skorší príchod snehových dní a z toho vyplývajúce zmenené podmienky pre poľnohospodársku pôdu.

Opatrenia, ktorými môžu štáty pomôcť k pomalšiemu zhoršovaniu stavu životného prostredia sú efektívnejšie využívanie vodných zdrojov, budovanie protipovodňových zábran a zvyšovanie úrovni hrádzí, rozšírené pestovanie plodín odolných väčšiemu suchu, vysadzovanie stromov viac odolných voči silnému vetru a búrkam a kvalitnejšia starostlivosť o morské pobrežie.

ZÁVER

Kvalita životného prostredia tvorí významný faktor ovplyvňujúci život ľudí. Zlepšovanie alebo zhoršovanie životného prostredia má dopady nielen na stav planéty, ale je kľúčové aj pre strategické rozhodovanie sa nielen štátov a medzinárodných organizácií, ale aj jednotlivcov.

Zlepšenie kvality životného prostredia je možné dosiahnuť predovšetkým znížením emisií skleníkových plynov. Je to záväzok na dlhšie časové obdobie a je pri ňom potrebné zainteresovať čo najviac krajín. Vzhľadom na dnešný stav životného prostredia a predikcie, ktoré hovoria o jeho ďalšom zhoršovaní sa krajiny musia pripraviť na zmenené prírodné podmienky a musia sa naučiť čeliť ich aktuálnym zmenám.

Vplyv klimatických zmien na medzinárodnú bezpečnosť nie je problém budúcnosti, ale už problém dnešných dní. Z toho dôvodu skoršie prijatie adekvátnych opatrení predíde väčším škodám, ktoré hrozia v prípade nedostatočného alebo neskoršieho konania.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že kvalita a zmeny životného prostredia neznamenia iba humanitárnu hrozbu, ale stávajú sa strategickými aj z bezpečnostného hľadiska. Na tento aspekt začínajú reagovať nielen štáty, ale aj medzinárodné organizácie ako OSN, NATO a EÚ. Klimatické zmeny sa stávajú elementárnou súčasťou bezpečnostných stratégií, pretože sú označené ako jedna z hrozieb ovplyvňujúca dnešné asymetrické bezpečnostné prostredie. Týmto spôsobom sa zdôrazňuje potreba nájsť primerané opatrenia zodpovedajúce týmto hrozbám.

LITERATÚRA

- [1] KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha, Ekopress, 2007. 391 s. ISBN 978-80-86929-21-7.
- [2] IŠTOK, a kol.: *Politická geografia*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2010. 292 s. ISBN 978-80-557-0013-7.
- [3] MADER, M.: *Úzus tvrdej a mäkkej bezpečnosti*. (prípadová štúdia Balkán). [cit. 29.05.2012] Dostupné na internete: http://www.projectares.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=1343&Itemid=52
- [4] WAISOVÁ, Š.: Od národnej bezpečnosti k medzinárodnej bezpečnosti. Kodaňská škola na križovatke štruktúrného realismu, anglické školy a sociálneho konstruktivismu. In: *Mezinárodní vztahy*, vol. 3/2001. s. 66-86. [cit. 30.05.2012] Dostupné na internete: <http://www.mezinarodnivztahy.com/article/view/124>
- [5] KELEMEN, M. - NEČAS, P.: *War on Insecurity: Calling for Effective Strategy!* Kyjev, The Center of Educational literature, 2010. 158 s. ISBN 978-611-01-0023-6.
- [6] *Európska bezpečnostná stratégia – zaistenie bezpečnosti v meniacom sa svete* [cit. 21.05.2012] Dostupné na internete: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/SK/reports/104649.pdf
- [7] *Climate Change and Security: The EU Dimension*. [cit. 09.06.2012] Dostupné na internete: http://www.ecc-platform.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1875:eu-process-on-climate-change-and-security&catid=82:climate-change
- [8] *Climate change policies*. [cit. 09.06.2012]. Dostupné na internete: <http://www.eea.europa.eu/themes/climate/policy-context>
- [9] *Climate Change and International Security*. Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council. [cit. 09.06.2012] Dostupné na internete: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf
- [10] NEČAS, P. - SPILÝ, P. Alliance's Strategic Concept. In *Science & Military*, vol. 4, no. 2, 2009. Liptovský Mikuláš, Armed Forces Academy of General Milan Rastislav Štefánik, 2009. s. 95–100. ISSN 1336 8885.
- [11] PACHAURI, J.: *Interview*. [cit. 09.06.2012] Dostupné na internete: <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue4/slovak/interview1.html>